

ANTONÍN HEJNA

Hrad Vizmburk (Weissenburg), zkoumaný od roku 1972 a v základní stavební podobě ruiny, zachované do výšky 1. patra v průběhu výzkumu odhalený, se v písemných pramenech objevuje poprvé k roku 1279 jako sídlo Tasa-Protazia z rodu neznámého jména, který měl ve svém erbu zlatý třmen (FRB II, Dalimil).

Rod erbu zlatého třmene, který měl od 13. století své sídlo ve Skalici, dnešní České Skalici, kolonizoval krajinu v povodí středního toku řeky Úpy včetně tzv. Rtyňsko-svatoňovické kotliny a včetně krajiny za Jestřebími horami, tzv. kotlinu Stárkovskou. V procesu rozrodu získal Tas, syn Petra ze Skalice, krajinu ležící nejseverněji v povodí středního toku Úpy včetně Rtyňsko-svatoňovické kotliny, sousedící směrem proti proudu řeky s kolonizační oblastí Trutnovska, se zájmovou oblastí pánů ze Švábenic, směrem po proudu Úpy s pozemkovou državou Sezemy, svého bratra a směrem k severozápadu, za pásmo Jestřebích hor, s pozemkovou državou dalších svých bratří, Rubína a Petra, kteří kolonizovali tzv. Stárkovskou kotlinu (Šimák 1932).

O Vizmburku, konkrétně o jeho držitelích a tím i majitelích příslušné pozemkové državy, nás poměrně dobře informují písemné prameny, především však o období od roku 1330 až do zániku hradu v roce 1447, kdy bylo vizmburské panství v majetku pánů z Dubé, jedné větve tohoto mocného rodu.

O stavební podobě hradu, jeho vybavení a jeho hospodářského příslušenství, nemáme k dispozici žádná data písemných pramenů. Právem však můžeme předpokládat, že založení hradu před rokem 1279 znamenalo dovršení základní kolonizační činnosti v daném regionu, že předpokládá existenci základního ekonomického zázemí, třebaž o něm písemné prameny mlčí (Hejna 1984).

Vizmburské panství, geograficky vymezené, jehož osou byl tok řeky Úpy a jehož hranicí byl na jihu a jihozápadě hřeben Barchovin a Plání, na severu a severozápadně hřeben Jestřebích hor, se nám v jasnějším světle, vesměs však dedukcí kupních smluv z 15. století a částečně i dedukcí z dat uvedených v Libri confirmationum a Libri erectionum pro století 14. objevuje v době plného svého rozvoje, po dovršení kolonizační činnosti a hospodářské stabilizace v době, kdy bylo v majetku pánů z Dubé a později (Hejna 1973).

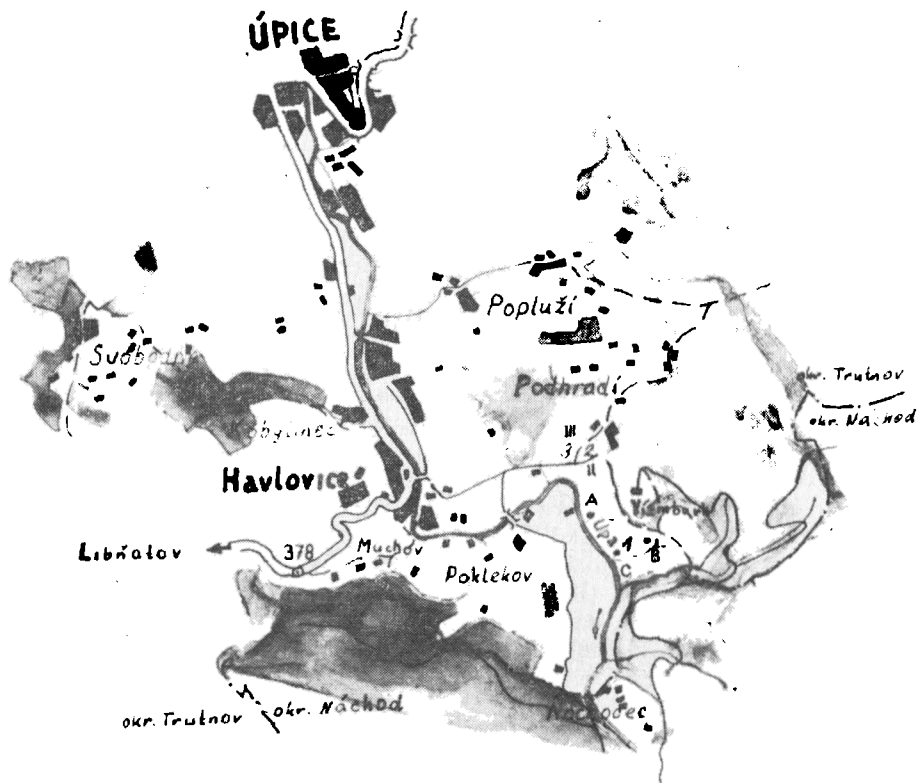
Psané prameny nás o situaci ve 13. století kromě existence hradu informují pouze o vsi Brusnici s kaplí (Reg. II. 761 č. 1769) a prameny archeologické nám pro osídlení regionu kromě nálezů z Vizmburku poskytují pro 13. století pouze nálezy ze zaniklé tvrze v Batňovicích, zachráněné v 80. letech minulého století K. J. Hrašem (1893), k nimž můžeme s určitou pravděpodobností přiřadit náhodné nálezy, vesměs mincí, o nichž se zachovaly blíže neověřené zprávy (Hejna 1967).

Jak bylo již výše řečeno, je logické, že založení hradu Vizmburku, který byl od počátku hradem sídelním, správním a mocenským střediskem příslušného regionu, krajiny donedávna neosídlené, předpokládá existenci alespoň základního sídelního organismu, existenci stálých vsí, případně poddanského městečka již ve

13. století. Předpokládá rovněž existenci nejbližšího ekonomického zázemí, hospodářského příslušenství.

Výzkum hradu Vizmburku vyšel v podstatě s terénní konfigurace. Písemné zprávy o ruině hradu po roce 1447, ani o jeho nejbližším hospodářském zázemí se nedochovaly. Archiv pozdějších majitelů vizmburského panství po zániku hradu – Smiřických a Piccolominiů – byl zničen požárem náhodského zámku a v archívním materiálu mladší proveniencie se podle sdělení archívních pracovníků nezachovala o hradu a jeho nejbližším hospodářském příslušenství žádná zmínka.

Tak jako při samotném archeologickém výzkumu hradu bylo nutno vyjít z terénní konfigurace s dochovaným hradním pahorkem, příkopem a valem-hradbou, bylo nutno i při dalších pracích, orientačně zaměřených na zázemí tohoto feudálního sídla, vyjít jednak z terénní konfigurace, jednak z dat, tradovaných v ústním podání. Pokud se týká nejbližšího zázemí hradu, lze zcela bezpečně podle terénní konfigurace určit polohu i rozsah předhradí, jehož areál, včetně návaznosti na opevnění vnitřního hradu, byl značně narušen v minulém století stavbou tzv. panské cesty, která plochu předhradí prořala od západu k východu a která likvidovala kromě příslušných úseků vnějšího opevnění předhradí i jeho sídlištní plochu přiléhající ke hradbě vnitřního hradu až na úroveň skalního podloží. Přesto však zůstala větší část plochy předhradí tímto zásahem neporušena a bude úkolem dalšího archeologického výzkumu areál předhradí odkryt a získat poznatky i objektivní doklady materiální kultury z odlišného sociálního prostředí a tím i umožnit

Obr. 1. Katastrální území obce Havlovice podle Mapy okresů ČSSR z r. 1976 s vyznačením poloh na jižním a jihozápadním úpatí hradu Vizmburku.

srovnání dvou sociálních horizontů společnosti v období od poloviny 13. do poloviny 15. století.

A. Sedláček ve své práci o hradech lokalizoval severozápadně od předhradí, nepochybně na základě terénní konfigurace, hospodářský dvůr (Sedláček 1933). Terén na tomto místě, rovněž narušeném tzv. panskou cestou, vykazuje určité nerovnosti, prolákliny i vyvýšeniny, které se zdají svědčit pro názor Sedláčkův. Dosud však nemáme pro oprávněnost tohoto tvrzení žádné doklady, výkop, prováděný neznámým občanem zřejmě k získání kamene, nezachytil žádné stopy objektů s kamennou konstrukcí, ale pouze suť a tato skutečnost dovoluje vyslovit předpoklad, že terénní konfigurace na uvedeném místě je spíše pozůstatkem starého povrchového lomu.

Ačkoliv nelze vyloučit, že terén severně a severozápadně od hradu skrývá doklady a objekty možného hospodářského příslušenství – bližšímu zkoumání brání hustě zalesněný terén – ukázalo se v průběhu výzkumu jako perspektivnější, sledovat volné plochy v okolí hradu. Poloha „Na podhradí“ je dnes situována do poměrně velké vzdálenosti směrem k severozápadu od hradu, kde stojí jednotlivé hospodářské usedlosti jednak na úrovni hradní vrstevnice, jednak na svahu pod ní. Z této polohy však nejsou až dosud známe žádné nálezy, které by prokazovaly osídlení místa v době existence hradu.

Mnohem významnější a jak se ukázalo i perspektivnější, bylo zaměření pozornosti právě na svah hradní ostrožny, tj. na její jižní a jihozápadní část. Podle ústní tradice, jinak nedoložené, byly na tomto terénu polohy „Na kovárně“, „Na přelízce“, „Na mlejništi“ a „Na sladovně“. Podnět k terénnímu průzkumu dala v roce 1974–75 stavba úpravny vody, kdy se při výkopových pracích pro vlastní objekt i pro vodní jímky a pro elektrifikaci tohoto průmyslového objektu podařilo zachytit řadu stop osídlení, vesměs kulturní vrstvy s úlomky nádob, výjimečně i stopy objektů s kúlovou konstrukcí. Bylo prokázáno, že jihozápadní svah hradní ostrožny, jeho spodnější část nad hranou říčního břehu, má řadu dokladů staršího osídlení, dílem z doby existence hradu, dílem z doby pozdější. Žádné z uvedených nalezišť nebylo možno identifikovat s polohami výše uvedenými, které byly podle místní tradice lokalizovány více k východu.

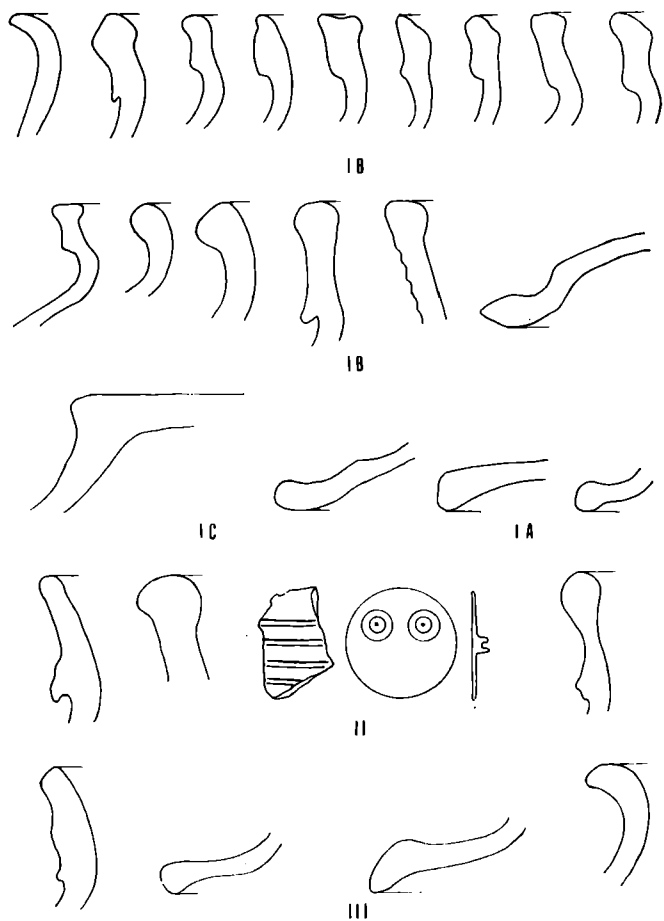
V roce 1980 byl proveden terénní průzkum a povrchový sběr na plochách, kde bylo možno očekávat ověření věrohodnosti údajů čerpaných z ústního podání. Tato práce, o kterou se zasloužil vlastivědný pracovník Jan Boček, přinesla překvapující výsledky. Povrchovým sběrem byla zachycena nad pobřežní hranou toku Úpy, na jihovýchodním úpatí hradní ostrožny, nad pravým břehem bezejmenného potoka poloha, kterou bylo možno lokalizačně uvést do souvislosti s polohou „Na kovárně“ (naleziště IC). Byly zde nalezeny nečetné úlomky nádob jednak s masívním, hrubým střepem šedé barvy, většinou však se střepem světlým s barvou bělavou, okrovou i cihlově červenou, vesměs atypické. Určitou vypovídací hodnotu má zlomek misky-poklice s masívním šedým střepem a okraj poklice s okrovým střepem, na obvodu zaoblený. Ojedinele se vyskytl střep světlé barvy s vnitřní zelenou polevou (obr. 1, 2).

Poněkud západněji proti toku řeky, výše nad jejím levým břehem a nad pobřežní hranou, byla povrchovým sběrem zachycena poloha v místě, či v blízkosti místa označovaného tradicí jako „Na mlejništi“ (naleziště IA). Byly zde nalezeny úlomky nádob se šedým i světlým bělavým i okrovým střepem, fragmenty hrnců a misek, většinou atypické, z nichž dva bylo možno blíže určit, první jako okraj misky se žlutým střepem, klínovitě zesílený, na obvodu seříznutý a druhý rovněž jako okraj misky se šedým střepem, na obvodu zaoblený (obr. 1, 2).

Třetí naleziště, které lze ztotožnit s polohou „Na sladovně“, bylo zjištěno výše, na svahu hradní ostrožny, v blízkosti pramene bezejmenného potoka, na jeho

západní straně. Toto naleziště bylo ze všech nejbohatší a poskytlo množství úlomků nádob, včetně okrajových fragmentů (naleziště IB). Stejně jako na obou uvedených nalezištích, byly i zde nalezeny úlomky nádob se šedým masivním, hrubým i jemnějším tenkým střepem, stejně jako, byť v menším množství, úlomky nádob se střepem světlým, okrovým i cihlově červeným, převážně úlomky zásobních nádob, hrců, misek, poklic a pohárů. Okraje nádob byly vesměs ven vytočené, zaoblené či klínovitě rozšířené, většinou však oboustranně vyžlabené, vně profilované v podobě lišty nebo vyššího okruží. Kromě okrajů hrců, případně džbánů byl zjištěn i okraj poháru s klínovitým profilem a fragment misky-poklice s plochým zvonovitým tělem, s obvodem zesíleným a tupě zahroceným. Častým motivem výzdoby na nádobách se šedým střepem byla hustě kladená rýha. Kromě keramických nálezu byl z této polohy získán i kamenný brousek (obr. 1, 2).

Povrchový průzkum přinesl výsledky, které dokládají nejen poměrně intenzivní osídlení jižního a jihovýchodního svahu hradní ostrožny, ale které zároveň potvrzují objektivitu dat dochovaných v ústní tradici. Nálezy z uvedených poloh získané, zvláště pak nálezy z polohy „Na sladovně“, v menší míře i z poloh „Na kovárně“ a „Na mlejníšti“, prokazují obecně stáří tohoto osídlení, konkrétně pak jeho počátek, již od doby založení hradu před rokem 1279 nebo od doby tomuto

Obr. 2. Výběr nálezů z povrchového sběru na polohách IA, B, C, II a III na svahu a úpatí hradní ostrožny,

datu blízké a jeho trvání po celou dobu existence sídla, v některých případech i po roce 1447.

Při stavebních pracích prováděných od roku 1975 na staveništi úpravny vody na jihozápadním svahu a úpatí hradní ostrožny byly rovněž zachyceny stopy staršího osídlení, v tomto případě bez možnosti bližší identifikace. Na staveništi vodní jímky byly zjištěny stopy objektu s kúlovou konstrukcí, v sondách pro elektrifikaci byly nalézány úlomky nádob z 15. století a při povrchovém průzkumu na plochách II a III v areálu staveniště i západně od tohoto areálu, byly nalezeny úlomky nádob, dokládající osídlení. Kromě úlomků šedé keramiky z období přelomu 13. a 14. století, byly na nálezšti II v prostoru staveniště nalezeny i úlomky mladší světlé keramiky, vesměs atypické a kromě nich i měděný terčík zdobený rytými soustřednými kruhy. Na sousedním nálezšti III, ležícím již mimo areál staveniště, směrem západním, byly nalezeny četné úlomky nádob se střepem výjimečně šedým, převážně však světlým, z hrnců, zásobních nádob, mis a poklic. Ojedinele byly nalezeny i úlomky nádob s polevou. Osídlení na nálezšti II a III lze časově zařadit do doby existence hradu, pravděpodobně však od přelomu 13. a 14. století až do 15. věku. Bližší jeho identifikace není známa (obr. 1, 2).

Podle výsledků povrchového průzkumu a jeho konfrontace s daty ústní tradice lze předpokládat, že původní podhradí, tj. i nejbližší ekonomické zázemí hradu Vizmburku bylo situováno na svah a na úpatí hradní ostrožny směrem k jihovýchodu, k jihu a k jihozápadu. Lze podle zjištěných nálezů rovněž předpokládat, že toto ekonomické zázemí hradu mělo svůj počátek v době založení hradu nebo v době tomuto založení blízké. Povrchový sběr přinesl totiž úlomky nádob, z nichž mnohé lze srovnávat s nejstarším sídlištním horizontem hradu Vizmburku.

Srovnáme-li výsledky povrchového průzkumu i data dochované ústní tradice s dnešním stavem pomístních jmen, musíme nutně konstatovat, že původní podhradí Vizmburku ztratilo záhy po zániku hradu svůj význam a že jeho funkci i jeho jméno převzalo za okolností podstatně změněných, tehdy již bez vztahu ke hradu, sporadické osídlení na ploše ležící severozápadně od původního sídla, označované až dosud jménem „Na podhradí“.

Tento příspěvek, který je zároveň i příspěvkem ke konečnému zhodnocení výzkumu hradu Vizmburku, dokazuje význam pomístného názvosloví v ústní tradici v zázemí zkoumané lokality i perspektivnost a prospěšnost terénní prospekce, ověřující jinak neznámá data, dochovávaná v často opomíjeném ústním podání.

Prameny a literatura

FRB – Fontes rerum bohemicarum II, ed. J. Emler, Praha 1874 n.

Reg – Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II, ed. J. Emler, Praha 1882 n.

Hejna, A. 1967: Archeologické nálezy a otázka osídlení severovýchodních Čech v době historické, *Krконоše-Podkrконоші* 3, 21–45, Trutnov.

– 1973: K sídlištní genezi panství hradu Vizmburku, *Historická geografie* 10, 105–121.

– 1984: Výzkum hradu Vizmburku a jeho význam pro hlubší poznání minulosti severovýchodních Čech, *Vizmburk* 2, 7–18, Sborník ed. Rodným krajem, Cervený Kostelec–Trutnov.

Hraše, K. J. 1893: Nálezy z tvrže Batňovice u Úpice, *PA XV*, 287.

Sedláček, A. 1933: Hrady, zámky a tvrže království českého V.

Simák, J. V. 1932: Historický vývoj Čech severovýchodních do XV. století. Česká Skalice.

Das ökonomische Hinterland der Burg Vizmburk, Kataster Havlovice, Bez. Trutnov

Ein Bestandteil des seit dem Jahr 1972 durchgeführten archäologischen Erforschungsprogramms der Burg Vizmburk war auch die Oberflächenerkundung des nächsten Hinterlands der genannten Burg. Obwohl es möglich ist die Lage der einstigen Vorburg genau zu bestimmen und die Lagen südwestlich bis nordwestlich der Burg als „Podhradí“, d. i. Siedlung unter der Burg zu bezeichnen, die in der örtlichen Tradition vom 18. Jahrhundert an bis in die Gegenwart überdauert, hat die Oberflächenerkundung eine etwas unterschiedliche Situation erkennen lassen. Während im Gelände des heutigen sogenannten Podhradí keine Spuren einer älteren Besiedlung erfaßt wurden, war dies am südöstlichen, südlichen, teilweise auch am südwestlichen Hang und am Fuß des Bergausläufers an jenen Stellen der Fall, die in der mündlichen Tradition als „Na kovárně“ (Schmiede), „Na mlejníšti“ (Mühle) und „Na sladovně“ (Mälzerei) bezeichnet werden. Man kann deshalb mit Recht gerade an diesen Stellen die ursprüngliche Vorburgbesiedlung und zugleich auch das ökonomische Hinterland der Burg Vizmburk suchen, das, wie das festgestellte Fundgut beweist, seit der Gründungszeit der Burg im 13. Jahrhundert bis zu ihrem Untergang in der Mitte des 15. Jahrhunderts existiert hat. Erst damals, im Zusammenhang mit dem Untergang von Vizmburk, hat dieses Siedlungs- und Wirtschaftshinterland seine Bedeutung verloren, seine Funktion dem Dorf Havlovice abgetreten, und der Name „Podhradí“ hat sich weiter gegen Westen und Nordwesten verschoben, wo er bis heute andauert.

Abbildungen

Abb. 1. Katastergelände der Gemeinde Havlovice nach der Landkarte der Bezirke der ČSSR aus dem Jahr 1976 mit Bezeichnung der Lagen am südlichen und südwestlichen Bergfuß der Burg Vizmburk.

Abb. 2. Auswahl der Funde aus der Oberflächensammlung in den Lagen I A, B, C, II und III am Hang und Fuß des Bergausläufers der Burg.